

Musicalische Requien

Wie solche bey herrlicher vnd hochansehnlicher Leichbestattung/
Desß weylandt Hochwolgebornen Herrn/

Herrn **H E L M U T H C H E N**

desß Jüngern vnd Eltisten Reußen / Herrn von Plauen / Röm.
Kayf. Majt. gewesenen Rahts / Herrn zu Bretz / Cranichfeldt /
Gera / Schleitz vnd Lobenstein / etc. nunmehr Christ-
seligen Andenkens

Jüngsthin den 4 Monatstag Februarii zu Gera / vor vnd
nach der Leichpredigt gehalten / vnd ihrer wolsehlichen Gnaden / bey
derso lebzeiten wiederholten begehren nach / in eine stille verdeckte Orgel
angestellet vnd abgesungen worden /

Mit 6. 8. vnd mehr Stimmen zugebrauchen /
Auch

Mit beygefügten zwiefachen Basso Continuo dem einen vor die
Orgel / dem andern vor den *Dirigenten* oder vor den *Violon*, bey wel-
chem vor her ein absonderlich Verzeichnüs / deren in diesem Wercklein
begeiffenen Musicalischen Sachen / sampt den Ordinanzien
oder Anstellungen / an den gönstigen Leser /
zubefinden.

Zu vnterthänigem letzten Ehren Bedächtnüs auff begehren
In die Music versehen / vnd in Druck gefertiget
Durch

Heinrich Schüken Churf. Sächs. CapellMeistern.

Bedruckt zu Dresden / bey Wolff Seyffert / Im Jahr /

I 6 3 6.

HEINRICH SCHÜTZ (1585 - 1672)

Schütz was de eerste Duitse componist van internationale betekenis en wordt thans beschouwd als de 'stamvader van de Duitse muziek', die 250 jaar de Europese muziekgeschiedenis domineerde. Schütz werd, precies honderd jaar voor Bach en Handel, geboren in Thüringen waar zijn familie in Weissenfels, nog tot 1979 de herberg *Chez Schütz* dreef. Één van de gasten, landgraaf Moritz van Hessen, ontdekte daar de fraaie sopraanstem van de 13-jarige Heinrich en nam hem op in zijn hofkapel. Tijdens zijn rechtenstudie bood een koninklijk stipendium hem gelegenheid om muziek te studeren bij de grote Giovanni Gabrieli in Venetië, befaamd om zijn 'moderne' dubbelkorige composities. Dit verblijf, van 1609 tot Gabrieli's dood in 1612, was van beslissende betekenis voor Schütz' ontwikkeling en die van de Duitse muziek. Schütz werd er ingewijd in de volstrekt nieuwe en buiten Noord-Italië nog ongehoorde stijl van laat-renaissancistisch en vroeg-barok componeren: de concertante stijl (*stile nuovo*) die de strakke en egalitaire polyfonie ('gelijke kansen voor alle stemmen') doorbrak ter wille van vrijere vormen als lied, aria en recitatief, waarbij één of meer vocale of instrumentale solisten veel virtuoze en expressievere melodieën kunnen uitvoeren boven een *basso continuo*. Schütz sloot zijn opleiding af met een bundel Italiaanse madrigalen (Opus 1, 1611) en werd na thuiskomst de ambassadeur van de moderne stijl van componeren.

Hij was enkele jaren hoforganist te Kassel en vanaf 1615 veertig jaar lang kapelmeester aan het hof van Keurvorst Johann Georg I van Saksen te Dresden, destijds Duitslands belangrijkste protestants muzikaal centrum. Ofschoon Schütz (die 87 jaar oud werd!) bij zijn leven een ongeëvenaarde reputatie had werd hij na zijn dood snel vergeten, tot Brahms hem in 1864 herontdekte en bereikte dat vanaf 1885, 300 jaar na Schütz' geboorte, zijn verzameld werk werd uitgegeven. Er zijn ruim 500 composities bewaard (thans aangeduid met SWV nummers), mede dankzij het feit dat reeds Schütz zelf, als één der eerste moderne componisten, herhaaldelijk composities bundelde, van opusnummers voorzag en publiceerde. Van de instrumentale, opera-, ballet- en toneelmuziek die Schütz als Dresdner Hofcompositeur zeker heeft moeten schrijven, veelal voor eenmalige representatieve gelegenheden, resteert nauwelijks iets. Wij kennen Schütz vrijwel uitsluitend als auteur van vocale muziek, en dan nog weer van vooral religieuze muziek, in de Lutherse traditie, dus hoofdzakelijk Duitstalig en in mindere mate op Latijnse teksten.

Schütz begon te componeren als een extreem modernist: in een expressieve stijl schreef hij zijn vroege, vaak grootschalige en dubbelkorige werken. In 1623 gebruikte hij de moderne verworvenheden in het eerste oratorium, de *Historia der*

Auferstehung Jesu Christi. Later schreef hij veel soberder en gerijpt o.m. zijn passioenen naar Lucas, Johannes en Matthäus (1665/6). Debet aan deze versobering zijn enerzijds de verschrikkingen van de pest en de Dertigjarige Oorlog (1618 - 1648) die niet alleen het Duitse volk maar ook de hofkapellen teisterden; bij tijd en wijle betaalde Schütz zijn resterende muzikanten uit eigen zak en maakte zelf lucratieve concertreizen naar Hamburg en Kopenhagen (1633). Bovendien werd Schütz rond zijn veertigste ook in zijn persoonlijk leven hard met de dood geconfronteerd; binnen enkele jaren verloor hij zijn ouders, zijn jonge vrouw, zijn schoonzus, zijn enige broer en twee dochters. Dat heeft ongetwijfeld de diepgang gegeven aan zijn *Trauermusiken* die hij overigens niet overigens niet voor familieleden schreef.

Ten slotte komen de discipline en ingetogenheid van zijn latere composities zeker ook voort uit zijn bezorgdheid dat de moderne, 'losbandige' stijl van componeren het artistiek potentieel dreigde te verdringen van de oude polyfonie, die in Schütz' omgeving vooral werd vertegenwoordigd door Noord-Duits georiënteerde leerlingen van Sweelinck als Schein en Scheidt.

MUSIKALISCHE EXEQUIEN (Opus 7, SWV 279-281)

'Exequiën' - in het Nederlands met een trema - betekent 'uitvaartplechtigheden', naar het latijnse *ex* (uit) en *sequor* (volgen): uitgeleide doen. Schütz schreef de driedelige *Musikalische Exequien* in 1635 in opdracht en voor de begrafenis van de gerespecteerde grootgrondbezitter Graf Heinrich 'Posthumus' Reuss. Deze vooruitstrevende en kunstminnende regent stond erom bekend dat hij de leden van zijn sobere hofhouding vooral op hun muzikale kwaliteiten selecteerde. Hij was al 20 jaar met Schütz bevriend en trof in 1635 uiterst gedetailleerde voorbereidingen voor zijn eigen begrafenis. Hij overleed op 3 december 1635 en werd op 4 februari 1636 in het familiegraf te Gera bijgezet; waarschijnlijk vond een try-out van de *Musikalische Exequien* reeds tijdens zijn leven en wellicht zelfs met deelname van Posthumus zelf plaats. Het stuk is een van de omvangrijkste protestantse begrafeniscomposities, vergelijkbaar met Bachs *Trauerode* of Brahms' *Deutsches Requiem*. We treffen er alle mogelijke verschillende teksten, technieken en bezettingen in aan: teksten uit bijbel, liturgie en kerklied, concertante passages voor solisten, in wisselende combinaties, openlijke en bedekte meerkorigheid, motetzettingen in oude en nieuwe stijl, etc. De teksten voor het hele werk selecteerde de zeer erudiete Posthumus zelf - *ein theologisches Kunstwerk*, aldus een commentator; die van het eerste deel liet hij reeds bij zijn leven aanbrengen op de binnenzijde van zijn rijk versierde koperen doodskist.

I. *Konzert in Form einer Teutschen Begräbnis Missa* (SWV 279)

Het lange, eerste deel van de *Musikalische Exequien* was bedoeld om uitgevoerd te worden vóór de begrafenispreek, waar in de toenmalige Duits-protestantse eredienst de korte mis bestaande uit Kyrie en Gloria nog wel werd gezongen. Aan die *Missa Brevis* heeft Schütz ook de structuur van Deel I ontleend. Na de introïtustekst, op een quasi-gregoriaanse melodie, herkennen we het driewerf *eleison* (*erbarm dich unser*), achtereenvolgens gericht tot Vader, Zoon en Heilige Geest. In het Gloria-gedeelte worden de bijbelteksten afgewisseld met teksten uit het kerkelijk liedboek, die dus berijmd zijn en destijds algemeen bekend waren, en waarvan Schütz de melodie vaak losjes als thematische inspiratiebron gebruikt, zonder deze zo nauwgezet te volgen als in latere koraalbewerkingen geschiedde. Het compositorisch probleem dat Schütz hierbij moest oplossen is dat de kerkliederen vaak nog in oude kerktoonsoorten stonden die niet zomaar naar het in Deel I dominante e-klein zijn te transponeren; hij excuseert zich in zijn voorwoord voor het geweld dat hij de bekende melodieën soms moest aandoen. Tussen de door solisten vertolkte bijbelteksten en de daaropvolgende door de *capella* (het zesstemmig koor) gezongen liedboek-teksten bestaat een stelselmatig verband: de meer expressieve partijen van de solisten geven uitdrukking aan het gekwelde gemoed van de individuele gelovige terwijl de daaropvolgende koorgedeelten getuigen van de verlossing, de zekerheid en het vertrouwen dat het christelijk geloof geeft, in de daarbij passende strengere polyfone stijl.

Kyrie

1. *Intonation* (t):

(Job 1:21a)

Nakket bin ich von Mutterleibe kommen, Naakt ben ik uit de schoot van mijn moeder gekomen,

2. *Soli* (ttb):

(Job 1:21b)

nakket werde ich wiederum dahin fahren. en naakt zal ik weer daarheen terugkeren.
Der Herr hat's gegeben, De Heer heeft het gegeven,
der Herr hat's genommen, de Heer heeft het genomen,
der Name des Herren sei gelobet! de naam van de Heer zij geloofd!

3. *Capella*:

(1e Kyrie)

Herr, Gott, Vater im Himmel, Heer God, Vader in de hemel,
erbarm dich über uns! ontferm u over ons!

4. *Soli (sst)*:

Christus ist mein Leben,
Sterben ist mein Gewinn.
Siehe, das Gottes Lamm,
das der Welt Sünde trägt!

(Filippenzen 1:21)

Christus is mijn leven,
sterven is mijn winst.
Zie het lam Gods
dat de zonde der wereld draagt!

5. *Capella*:

Jesu Christe, Gottes Sohn,
erbarm dich über uns!

(2e Kyrie)

Jezus Christus, zoon van God,
ontferm u over ons!

6. *Soli (ab)*:

Leben wir,
so leben wir dem Herren;
sterben wir,
so sterben wir dem Herren.
Darum: wir leben oder sterben,
so sind wir des Herren

(Romeinen 14:8)

Als wij leven,
dan leven wij voor de Heer;
als wij sterven,
dan sterven wij voor de Heer.
Dus: of wij nu leven of sterven,
wij zijn van de Heer.

7. *Capella*:

Herr Gott, Heiliger Geist,
erbarm dich über uns!

(3e Kyrie)

Heer God, Heilige Geest,
ontferm u over ons!

Gloria

8. *Intonation (t)*:

Also hat Gott die Welt geliebt,
daß er seinen eingebornen Sohn gab,

(Johannes 3:16a)

God had de wereld zo lief dat Hij
zijn eniggeboren Zoon gegeven heeft

9. *Soli (ssattb)*:

auf daß alle, die an ihn glauben,
nicht verloren werden, sondern das ewige
Leben haben.

(Johannes 3:16b)

opdat allen die in hem geloven
niet verloren gaan maar het eeuwige
leven hebben.

10. *Capella*:

Er sprach zu seinem lieben Sohn:
Die Zeit ist hie zu erbarmen;
fahr hin, meins Herzens werte Kron
und sei das Heil der Armen
und hilf ihn' aus der Sünden Not,
erwürg für sie den bitteren Tod
und laß sie mit dir leben.

(kerk lied van Luther, 1523)

Hij sprak tot zijn lieve zoon:
Het is de tijd van ontferming;
daal af, waarde kroon van mijn hart
en wees het heil van de armen
en help hen uit de nood van de zonden
wurg voor hen de bittere dood
en laat hen met jou leven.

11. *Soli (st)*:

Das Blut Jesu Christi,
des Sohnes Gottes,
machtet uns rein von allen Sünden.

(Eerste Brief van Johannes 1:7b)

Het bloed van Jezus Christus,
de zoon van God,
reinigt ons van alle zonden.

12. *Capella*:

Durch ihn ist uns vergeben
die Sünd, geschenkt das Leben.
Im Himmel solln wir haben,
o Gott, wie große Gaben!

(kerk lied van Helmbold, 1575)

Door Hem is ons vergeven
onze zonde, geschonken is ons het leven.
Wat een grote gaven
zullen ons in de hemel ten deel vallen!

13. *Soli (sb)*:

Unser Wandel ist im Himmel,
von dannen wir auch warten
des Heilandes Jesu Christi, des Herren,
welcher unsern nichtigen Leib
verklären wird,
daß er ähnlich werde
seinem verklärten Leibe.

(Filippenzen 3:20-21)

Ons burgerrecht is in de hemel,
vanwaar wij ook verwachten
onze Heiland Jezus Christus, de Heer,
die ons armzalig lichaam
zal verheerlijken
zodat het gelijk wordt
aan zijn verheerlijkte lichaam.

14. *Capella*:

Es ist allhier ein Jammertal,
Angst, Not und Trübsal überall;
des Bleibens ist ein kleine Zeit,
voller Mühseligkeit,
und wer's bedenkt, ist immer im Streit.

(kerk lied, Leon, 1582)

Het is alhier een jammerdal,
angst, nood en rampspoed overal;
wij verblijven hier slechts een korte tijd
vol met moeilijkheden, en wie erover
nadenkt is altijd aan het twisten.

15. *Soli (tt)*:

Wenn eure Sünde gleich blutrot wäre,
soll sie doch schneeweiß werden,
wenn sie gleich ist wie rosinfarb,
soll sie doch wie Wolle werden.

(Jesaja 1:18b)

Al waren uw zonden bloedrood,
ze zullen toch sneeuwwit worden,
al zijn ze karmozijnkleurig,
ze zullen als wol worden.

16. *Capella*:

Sein Wort, sein Tauf, sein Nachtmahl
dient wider allen Unfall;
der Heilige Geist im Glauben
lehrt uns darauf vertrauen.

(kerk lied van Helmbold, 1575)

Zijn woord, zijn doop, zijn avondmaal
beschermen tegen alle ongeluk;
de Heilige Geest leert ons
in het geloof daarop te vertrouwen.

17. *Solus (a)*:

Gehe hin, mein Volk, in eine Kammer
und schleuß die Tür nach dir zu!
Verbirge dich einen kleinen Augenblick,
bis der Zorn vorübergehe.

(Jesaja 26:20)

Trek je terug, mijn volk, in een kamer
en sluit de deur achter je!
Verberg je een klein ogenblik
totdat de woede voorbij is.

18. *Soli (ssb)*:

Der Gerechten Seelen
sind in Gottes Hand,
und keine Qual rühret sie an.
Für den Unverständigen werden sie
angesehen, als stürben sie,
 aber sie sind in Frieden,
und ihr Abschied wird
für eine Pein gerechnet,
 aber sie sind in Frieden,
und ihr Hinfahren für Verderben;
 aber sie sind in Frieden.

(Boek der Wijsheid 3:1-3)

De zielen van de rechtvaardigen
zijn in Gods hand,
en geen kwelling deert hen.
In de ogen van de dwazen zijn ze
gestorven,
 maar ze zijn in vrede,
en hun afscheid wordt
als pijn beschouwd
 maar ze zijn in vrede,
en hun heengaan als ondergang;
 maar ze zijn in vrede.

19. *Solus (t)*:

Herr, wenn ich nur dich habe,
so frage ich nichts nach Himmel und
Erden.

(Psalm 73:25)

Heer, als ik u maar heb,
vraag ik niets in de hemel of op de aarde.

20. *Soli (ssattb)*:
 Wenn mir gleich Leib und Seele
 verschmacht',
 so bist du, Gott, allzeit
 meines Herzens Trost und mein Teil.
- (Psalm 73:26)
 Al kwijnen mijn lichaam en mijn ziel
 weg,
 U bent, God, altijd
 de troost van mijn hart en mijn erfdeel.
21. *Capella*:
 Er ist das Heil und selig Licht
 für die Heiden,
 zu erleuchten, die dich kennen nicht,
 und zu weiden.
 Er ist seines Volks Israel
 der Preis, Ehr, Freud und Wonne.
- (kerk lied van Luther, 1523)
 Hij is het heil en het zalige licht
 voor de heidenen
 om hen te verlichten die U niet kennen
 en hen te hoeden.
 Hij is van zijn volk Israël
 de lof, de eer, de vreugde en de
 gelukzaligheid.
22. *Soli (bb)*:
 Unser Leben wahret siebenzig Jahr,
 und wenn's hoch kömmt so sind's achtzig
 Jahr,
 und wenn es köstlich gewesen ist,
 so ist es Müh' und Arbeit gewesen.
- (Psalm 90:10a)
 Ons leven duurt zeventig jaar,
 en hoogstens is het tachtig jaar,
 en op zijn best is het dan
 moeite en zwoegen geweest.
23. *Capella*:
 Ach, wie elend ist unser Zeit
 allhier auf dieser Erden,
 gar bald der Mensch darniederleit,
 wir müssen alle sterben,
 allhier in diesem Jammertal,
 ist Müh und Arbeit überall,
 auch wenn dir's wohl gelinget.
- (kerk lied van Gigas, 1566)
 Ach, hoe ellendig is onze tijd
 hier op deze aarde,
 al spoedig ligt de mens terneer,
 wij moeten allemaal sterven
 hier in dit jammerdal,
 het is moeite en zwoegen overal,
 ook als het je goed gaat.
24. *Solus (t)*:
 Ich weiß, daß mein Erlöser lebt,
 und er wird mich hernach aus der Erden
 auferwekken,
 und werde darnach mit dieser meiner
 Haut umgeben werden,
 und werde in meinem Fleisch Gott sehen.
- (Job 19:25-26)
 Ik weet dat mijn verlosser leeft,
 en Hij zal mij later uit de aarde
 opwekken,
 en ik zal dan met deze huid van mij
 worden bekleed,
 en ik zal in mijn vlees God zien.

25. *Capella*:

Weil du vom Tod erstanden bist,
werd ich im Grab nicht bleiben,
mein höchster Trost dein Auffahrt ist,
Todsurcht kannst du vertreiben,
denn wo du bist, da komm ich hin,
daß ich stets bei dir leb und bin,
drum fahr ich hin mit Freuden.

(kerk lied van N. Herman, 1560)

Omdat U uit de dood bent opgestaan
zal ik niet in het graf blijven,
mijn grootste troost is uw hemelvaart,
angst voor de dood kunt u verjagen,
want waar u bent, daar ga ik naartoe,
zodat ik altijd bij u leef en ben,
daarom ga ik heen met vreugde.

26. *Soli (ssattb)*:

Herr, ich lasse dich nicht,
du segnest mich denn.

(Genesis 32:26b)

Heer, ik laat u niet gaan
tenzij gij mij zegent.

27. *Capella*:

Er sprach zu mir: Halt dich an mich,
es soll dir itzt gelingen;
ich geb mich selber ganz für dich,
da will ich für dich ringen.
Den Tod verschlingt das Leben mein,
mein onschuld trägt die Sünde dein;
da bist du selig worden.

(kerk lied van Luther, 1523)

Hij sprak tot mij: houd je aan mij vast,
dan zal het u wél gaan;
ik geef mijzelf geheel voor jou,
ik zal voor je strijden.
Mijn leven verslindt de dood,
mijn onschuld draagt jouw zonden;
jij bent zalig geworden.

II. Herr, wenn ich dich nur habe (SWV 280)

Het tweede deel wordt gevormd door een motet voor twee gelijke, vierstemmige koren, op de (door Heinrich Posthumus geselecteerde) voorafgaande preektekst, Psalm 73, de verzen 25 en 26, die ook al hierboven als nr 19/20 klonk, op andere muziek. De twee koren worden antifonaal behandeld: als bij Gabrieli zingen zij elkaar in wisselzang de tekst toe, om zich pas in de afsluitingen te verenigen tot een achtstemmig koor.

Herr, wenn ich nur dich habe,
so frage ich nichts nach Himmel und
Erden.

Wenn mir gleich Leib und Seele
verschmacht',
so bist du doch Gott, allezeit meines
Herzen Trost und mein Teil.

(Psalm 73:26-27)

Heer, als ik u maar heb,
vraag ik niets in de hemel of op de aarde.

Al kwijnen mijn lichaam en mijn ziel
weg,
U bent, God, altijd de troost van mijn
hart en mijn erfdeel.

III. Herr, nun lässest du deinen Diener in Frieden fahren /

Selig sind die Toten (SWV 281)

In het derde deel verrast Schütz ons weer met een andere nouveauté: een stuk voor twee ongelijke koren, die bovendien verschillende teksten zingen. De liturgie bepaalt dat, wanneer de kist ten grave wordt gedragen, de Duitse versie van het *Nunc dimittis* ('gaat heen') wordt gezongen; als zodanig fungeert het *Canticum Simeonis*, de Lofzang van Simeon volgens Lucas 2:29-32. Deze tekst (die in Luthers berijming al in Deel I,21 klonk) wordt door het vijfstemmig koor voorgedragen. De frasen ervan worden echter terstond becommentarieerd door een tweede, driestemmig solistenkoor met de tekst *Selig sind die Toten*, een tekst uit de Openbaring van Johannes (14:13), aangevuld met een vers uit het (apocriefe / deuterocanonieke) Boek der Wijsheid (3:1). Schütz wil dat dit tweede koor 'uit de verte' klinkt; men vermoedt dat het zich destijds bevond in de geopende grafkelder. Dit koor bestaat uit de *Beata Anima*, de gelukzalige ziel van de ten hemel opgenomen overledene (bas), in het gezelschap van twee Serafijnen (sopranen), die zich verheugen in zijn redding. De liturgische status van het stuk wordt opnieuw onderstreept door het begin met een gregoriaanse *Intonatio*.

Herr, nun lassest du deinen Diener
in Frieden fahren

Selig sind die Toten,
die in dem Herren sterben.

wie du gesagt hast

Selig sind die Toten,
die in dem Herren sterben.

denn meine Augen haben

deinen Heiland gesehen

welchen du bereitet hast

vor allen Völkern.

sie ruhen von ihrer Arbeit
und ihre Werke folgen ihnen nach.

ein Licht, zu erleuchten die Heiden,

Sie sind in der Hand des Herren,
und keine Qual rühret sie.

und zum Preis deines Volks Israel.

Selig sind die Toten,
die in dem Herren sterben.

(Lucas 2:30-32 / ...)

Heer, nu laat gij uw dienaar
in vrede heengaan

Zalig zijn de doden
die in de Heer sterven.

zoals u gezegd hebt,

Zalig zijn de doden
die in de Heer sterven.

want mijn ogen hebben uw heil gezien

dat gij hebt bereid voor alle volkeren,

Zij rusten uit van hun arbeid
en hun werken volgen hen na.

een licht om de heidenen te verlichten,

Zij zijn in de hand van de Heer
en geen kwelling deert hen.

en tot eer van uw volk Israël.

Zalig zijn de doden
die in de Heer sterven.

Vertaling: Ria van Hengel

© Eduard van Hengel

